

2020 – 6/7

HOLLANDS Maandblad

Froukje van der Ploeg

Jabik Veenbaas

Kees Verheul

Hedwig Selles

Marc Tritsmans

Florus Wijsenbeek

Mark Boog

Fredie Beckmans

Mieke de Vos

Maike de Wolf

Nikki Dekker

Dorien de Wit

Gerry van der Linden

Tina van Baren

TINA VAN BAREN (1958) – Schrijft poëzie en proza. Volgde een theateropleiding aan East 15 Londen, speelde toneel en publiceerde eerder poëzie in *Revisor*, *Terras* (online), *Het Liegend Konijn* en in *Hollands Maandblad* – www.tinavanbaren.nl

FREDIE BECKMANS (1956) – Schilder, Worstclubvoorzitter, tijdmachinemonteur. Opgegroeid in een nonnenklooster in Winterswijk. Winnaar Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2006-2007 (*essayistiek*).

MARK BOOG (1970) – Publiceerde romans en dichtbundels. Ontving de C. Buddingh'-prijs (2001) en de VSB-Poëzieprijs (2006). Meest recente poëzie: *Liefde in tijden van brand* (2019).

NIKKI DEKKER (1989) – Schrijver en radiomaker. Ze schreef een voorwerp dat nog leeft (Uitgeverij Wintertuin, 2018), en in 2019 verscheen haar radiodocumentaire, *Andreas Burnier, of hoe je op een klein vlot blijft drijven* – www.nikkidekker.nl

GERRY VAN DER LINDEN (1952) – Dichter, schrijver en beeldend kunstenaar. Publiceerde twee romans, een novelle en twaalf dichtbundels waaronder *De Aantekening* (1978) en *Verse helden* (2017).

FROUKJE VAN DER PLOEG (1974) – Dichter, schrijver en docent. Publiceerde onder meer de dichtbundels *Zover* (2013), *Dit is hoe het ging* (2016) en in 2020 verscheen *Nachtvangst*. Won de Hollands Maandblad Schrijversbeurs 2004-2005 (*poëzie*).

HEDWIG SELLES (1968) – Cultuurwetenschapper, schrijfster en dichteres. Publiceerde o.m. gedichten en korte verhalen in *De Gids*, *Tirade* en *Hollands Maandblad*. Bundels: *IJzerbijt* (2008), *Schadenfreude* (2011), *Wie hier binnentreedt* (2015). Dit jaar verschijnt de bibliofiele uitgave *In de ban van de aarde*.

MARC TRITSMANS (1959) – Publiceerde talrijke dichtbundels, waaronder *Studie van de schaduw* (2010) (Herman de Coninckprijs 2011), *Aanrakingen* (2015) en *Het zingen van de wereld* (2017). In oktober 2020 verschijnt *Alles is hier nog*, zijn dertiende bundel.

JABIK VEENBAAS (1959) – Dichter, filosoof en vertaler. Hij publiceerde acht dichtbundels, met als recentste *Soms kijkt de aarde me aan* (2020).

KEES VERHEUL (1940) – Slavist en schrijver. Gaf colleges Russische literatuur. Naast essays publiceerde hij verhalend proza. Vertaalde o.a. poëzie van Mandelstam, Brodsky en Platonovs novelle *De bouwput*.

MIEKE DE VOS (1961) – Historicus en vertaler. Vertaalde o.m. Sappho, Propertius en Theocritus. Haar vertaling van dichters uit de oudheid verschijnt in september 2020 bij Athenaeum.

BABETTE WAGENVOORT (1970) – Beeldend kunstenaar en illustrator. In 2019 verscheen het boek *Een avond bij de vrouwenvereniging*, een samenwerking met Lokien de Bie – www.babettewagenvoort.com

DORIEN DE WIT (1980) – Tekent, schrijft, maakt korte films en ontwerpt (audio)wandelingen. Exposeert regelmatig in binnen- en buitenland. Won de Turing Gedichtenwedstrijd 2016 en de Hollands Maandblad Beurs (*poëzie*) in 2019. Debuuteert begin 2021 bij De Arbeiderspers.

FLORUS WIJSENBEK (1944) – Tussen 1984 en 1999 lid van het Europese Parlement voor de vvd.

MAAIKE DE WOLF (1978) – Dichter en schrijver van zeer kort proza. Publiceerde o.a. in *Het Liegend Konijn* en *De Gids*.

Redactie: David Garvelink

Redactieraad: Gerard van Emmerik, Beatrijs Ritsema, Mark Boog en Merijn de Boer

Vormgeving: Steven Boland Correctie: Stefanie Liebreks

Copyright: Auteursrecht voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Deze uitgave werd mede mogelijk gemaakt door subsidie van het Nederlands Letterenfonds.

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

HOLLANDS Maandblad

INHOUD NO. 6/7 – 2020

Hedwig Selles * Deze maand – 2

Maaïke de Wolf * Gedicht – 3

Nikki Dekker * Hoe magie werkt – 4

Mark Boog * Gedichten – 13

Froukje van der Ploeg * De slingerweg naar zee – 17

Marc Tritsmans * Gedichten – 21

Kees Verheul * Poesjkin en de epidemie – 26

Gerry van der Linden * Gedichten – 33

Florus Wijsenbeek * Twee bespiegelingen over de coronacrisis – 36

Tina van Baren * Gedichten – 42

Mieke de Vos * Laat de herders op het Forum – 46

Fredie Beckmans * De penseellikster en andere kwastverhalen – 51

Dorien de Wit * Gedichten – 57

Jabik Veenbaas * Tabak van Ithaca – 60

De tekeningen werden gemaakt door Babette Wagenvoort

Deze maand

Hedwig Selles

Nieuwsgierig jakkerde ik van de ene kant naar de andere kant van de hal. Scheerde verliefd over de bamboemanden vol pasgeboren kuikentjes waar grif munten voor werden neergeteld. Ze zagen me niet, de donzige kuikens en de hoofden en de petten met hun hakmessen. Ze waren bezig met hete dampende olie en grote gebutste ketels boven open vuur.

Behalve de gehurkte man, die me opviel omdat hij afwezig in de verte staarde. Zijn ogen waren rood en hij kneep ze meermaals tot spleetjes in de paar seconden dat ik naast hem neerstreek. Zorgvuldig negeerde ik het koude ei dat hij afpelde. Ik deed alsof ik mijn vleugels moest opvouwen. 'Ik weet wel dat je luistert, maar bewaar afstand,' zei hij nadat hij zijn neus had opgehaald. Rond zijn sloffen krioelden mieren alsof ze elkaar hadden gemist. 'Wees goed voor alles wat leeft en heeftig is,' zei hij, 'want de hemel kijkt mee.' Hij bood me een stukje hardgekookt ei aan. Ik knikte 'heel vriendelijk van u' en dacht aan mijn broertje boven in de nok van de hal. De jongste, die nog altijd onder de oksel van mijn moeder hing.

'Kende jij hem?' vroeg mijn moeder me een paar dagen later. Ik voelde een steek in mijn borst en wendde mijn gezicht af. Mijn moeder kriebelde even mijn broertje waarna ze mij nogmaals aankeek. De vraag was blijven hangen. 'Het was een broze grootvader, een verschoppeling,' antwoordde ik. Mijn moeder schrok, omdat ze zelf ooit als een verschoppeling in een zeecontainer de oceaan was overgestoken. Ze drukte automatisch mijn broertje dichter tegen zich aan waarna ze een paar keer aan zijn puntige schouder trok. 'Je hoeft je geen zorgen te maken, hij hield afstand.' Mijn moeder ontspande.

De laatste achtenveertig uur had ik geen berichten meer van hem of van de anderen in de hal ontvangen. Ik leed onder hun afwezigheid, terwijl mijn familieleden tevreden verder sliepen. Ik probeerde betekenis te ontdekken in de afwezigheid. Met heel mijn verstand kon ik niet bedenken waarom de afwezigheid van aanwezigheid – zelfs die van de mensen – pijn deed vanbinnen. Ze hadden zonder verdoving het vlees van onze huid losgetrokken en die boven de ingang van de hal geprikt. Mijn gewaarschuwde vader – God hebbe zijn ziel, zijn huid hing buiten – had mijn broertje nooit geboren zien worden. Ze kenden elkaar niet, noch doeelden ze samen weg tussen de houten balken. Toch miste mijn misvormde broertje mijn enthousiaste vader niet, omdat hij geen krachten had om met mijn vader te meten.

Na enig heen en weer geschuif was ik het wachten beu, het wachten op de dingen waar ik langsheen kon scheren, waar ik indruk op wilde maken, waaraan ik me voor kon stellen. Door het roestige ventilatioerooster gluurde ik naar buiten. Zag hoe een oranje zeil flapperde bij een omgevallen kolenmandje. Ik probeerde een schril geluidje. Verheugd verplaatste de wind het. Ik zag de opwinding en ik wist genoeg: ik was een stipje dat iets uitprobeerde en op een dag ging ik dood. Daarover hoefde ik me geen zorgen te maken.

Hoe magie werkt

Zoals boven, zo beneden

Nikki Dekker

Ik heb een huisje gehuurd in het bos, voor vijf dagen. Er is geen wifi en mijn telefoon heb ik uitgeschakeld. Het is hier stil – dat wil zeggen: er is geen geluid van andere mensen. De koelkast ruist, de gaskachel kraakt en ploft af en toe luid wanneer de kast in- of uitzet. Met brandende salie loop ik door het huisje, wapper de rook alle kanten op. Op een bijzet-tafeltje leg ik een afbeelding van Baba Jaga. Daarvoor plaats ik een paarse kaars, donkere maansteen en wat steenkool.

Wat voor avontuur begint nu opgesloten in een huisje met twee volle shoppers en een hoofdpersoon die zich afzondert van de rest van de wereld? Dit is hoe het in sprookjes werkt: de heks gaat nergens heen, zij wordt bezocht; misschien door geesten, misschien door nieuwe ideeën, misschien door dorpe-lingen in nood. In het echte leven gaat het zo: ik ben de heks en ik sluit me op – ver weg van alle dagelijkse taken – en ik wacht af.

Als kind plukte ik planten en roerde ze in een emmer water. Ik prevelde bezwerin-gen boven het goedje, dat aanvankelijk op heksensoep leek maar al snel uit elkaar viel en verwerd tot een bruingrijze drab. Ik ver-zamelde stenen en stalde schelpen uit in mijn kamer, en als ik buikpijn had, hoefde mijn moeder maar tien keer met de klok mee over mijn buik te aaien om de pijn weg te nemen. Die tijd, waarin ik geesten zag of dingen voorvoelde, is voorbij. Inmiddels weet ik be-ter. Ergens heb ik gelezen dat veel vijfjarigen geesten zien omdat hun hersenen zich in een ontwikkelingsfase bevinden. Het is een soort van kortsluiting die hen geesten laat zien, vergelijkbaar met de *déjà-vu*; een fout in de communicatie tussen regionen. Niet ma-gisch, maar verklaarbaar. Wetenschappelijk. Feitelijk.

Wanneer ik tarotkaarten leg, een spreuk uitspreek, een bepaalde steen bij me draag of een stuk papier met een bezwering verbrand, ben ik voor zeker de helft aan het toneelspe-len. Ik ben een heks zoals ik als kind een leeuw was, of Batman: ik trek een kledingstuk aan, beweeg me op een andere manier, gebruik an-dere woorden en heb vooral heel veel plezier in het zijn van iets waarvan ik weet dat het niet écht is.

En toch.

De heks is terug. Ze speelt in Netflix-series (*Chilling Adventures of Sabrina*, *Siempre Bruja*, *The Witcher*), op Instagram staan miljoenen foto's van edelstenen en maankalenders, en *Vice* publiceert artikelen als 'Ik liet mijn vriendschap zegenen door heks Ingrid' en 'We spraken vrou-wen die met hun orgasmes toveren'. Op de Wo-men's March komen kartonnen borden voorbij met de tekst **WIJ ZIJN DE ACHTERACHTERKLEIN-DOCHTERS VAN DE HEKSEN DIE JE NIET HEBT VERBRAND**. Het archetype dat eeuwenlang diende om kinderloze, alleenstaande, oude vrouwen verdacht te maken, is een feministisch symbool geworden.

Eind 2016 en begin 2017 verschenen be-richten over heksen die president Trump pro-beerden te 'binden'; een bezwering waarmee een heks het (kwade) handelen van een ander tracht te beperken. *Time Magazine* plaatste een video waarin een stuk of tien vrouwen en een enkele man op de stoep voor Trump Tower scanderen en kaarsen branden. Een voorbijganger begint tegen ze te schreeuwen: 'Dit heeft geen plek in de Amerikaanse demo-cratie,' zegt ze in de camera, 'en om via magie de wil van de president terzijde te schuiven, vind ik een ziek idee.'¹ Dat is grappig omdat de vrouw blijkbaar gelooft dat magie werkt.

Of het is interessant omdat ze begrijpt *hoe* magie werkt: aan twee kanten.

Magie is als die mop over de man die een jaar lang elke avond bad: ‘God, laat mij de loterij winnen.’ Totdat God het beu werd en in de slaapkamer, waar de man op blote knieën op het laminaat zat te bidden, verscheen en uitriep: ‘Beste man, koop alsjeblieft een lot!’ Ook de heks vraagt een macht buiten zichzelf om haar wens uit te laten komen, maar ze beperkt zich niet tot dromen en onderneemt ook concrete stappen. *As above, so below*, luidt een van de heksenmantra’s: als je om een boven-natuurlijke oogst vraagt, moet je beneden, in het dagelijks leven, zaaien.

Hekserij is inherent politiek. Het gaat uit van de maakbaarheid van deze wereld. De praktijken die moderne heksen aanhouden werden grotendeels vormgegeven tijdens de jaren zestig door een stel Britse hippies, die hekserij wilden laten ‘heropleven’ (of de traditie die ze beschrijven vóór de twintigste eeuw überhaupt als hekserij werd gebezigd, is nogal twijfelachtig). Toenmalige flowerpowerheksen stelden een hogepriesteres aan als hoofd van hun kring, dansten naakt in een cirkel, beleden polyamorie, en zochten naar alternatieve staten van bewustzijn – allemaal gigantische middelvingers naar de ‘normale’ samenleving.²

Die middelvingers lijken verdwenen. Wie op Instagram zoekt naar #witchcraft (want daar profileren de jonge heksen zichzelf) vindt geen spreuken of meditaties, maar sfeerische foto’s van edelstenen, kaarsen, dagboeken, sieraden en oliën – producten die je kan kopen via de Instagramaccount. Of dat de kracht van hekserij vermindert, weet ik niet. Misschien zegt het meer over onze neiging om een identiteit met spullen op te bouwen. Het is nog altijd mogelijk te heksen zonder een kast vol instrumenten. De meeste spreuken vereisen slechts iemand die ze uitsprekt, en voor een ritueel heb je niet meer nodig dan aarde, zout, water en vuur. Oftewel, wat keukenzout, een achtertuin en een vuurkorf.

Kabouterbos en geldbomen

Al drie dagen ben ik in het huisje. Iedere middag maak ik dezelfde wandeling. Sommige bomen komen me bekend voor. Ik groet ze

in gedachten. Het voelt alsof er iets tussen de bomen en mij ontstaat, een soort verbinding – maar ik kan die gedachte niet afmaken.

Zweverig gedoe.

De ontdekkingsreiziger en schrijver Arita Baaijens vertelde me eens dat ze als bioloog altijd sceptisch had gestaan tegenover verhalen over ‘bezielde natuur’. Ze begreep wel dat iets groter wordt als je het betekenis geeft, als je het ritueel bezoekt en een naam geeft, maar ze was ook wetenschapper: ze geloofde niet in vage begrippen die onzichtbaar of onbewijsbaar waren. Dat veranderde allemaal toen ze alleen in een tentje schuilde voor een storm. De volgende ochtend keek ze om zich heen, en ze zag het. Ze had al vaak verhalen gehoord over begeesterde bomen, rotsen en rivieren, maar pas toen ze het zelf voelde, kon ze het bevatten. Zoals je in een stuk mos een gigantisch kabouterbos kan ontwaren. Wat je aandacht geeft, wordt bijzonder. En waaraan je je aandacht schenkt, mag je zelf kiezen.

Deze spreuk vereist een trage, kalme beek. Begraaf nabij een munt aan de voet van een boom en pluk drie bladeren. Bedank de boom. Goede manieren zijn belangrijk, ook in de hekserij. Laat vervolgens een blad op het water drijven. Zeg: ‘Drijvend blad, groen blad, laat me zien wat ik eerst niet zag.’ Herhaal dit twee keer met de andere bladeren. Kijk hoe de stroom ze meeneemt. Voel hoe alles stroomt.

Mijn rationele deel vraagt zich af waarom ik een munt aan een boom zou geven. Het is een kwestie van gelijk oversteken, lees ik: je neemt iets wat belangrijk is voor de boom, en je geeft iets terug waaraan jij waarde hecht. Sommige mensen gooien een munt in het water. Putten en fonteinen liggen er vol mee. In Engeland staan verschillende zogenaamde ‘geldbomen’, bomen die geluk schijnen te brengen, waar mensen hun munten in de bast hebben geduwd. Sommige geldbomen lijken helemaal uit munten te bestaan, hun bast doet denken aan een roestige laag schubben, zoals een drakenhuid.

Zwaarden vier

Ik loop op een smal zandpaadje naast een brede weg, drie auto’s rijden langs. De voor-

ste bestuurder, een man in een bestelbus, zwaait nog even, maar de andere twee niet. Ze rijden langzaam langs. Ineens weet ik het weer: met meisjes die alleen in het bos dwalen, loopt het doorgaans slecht af. De enige vrouw die onbekommerd het bos kan betreden, is de heks.

‘Knibbel, knabbel, knuisje, wie knabbelt er aan mijn huisje?’ Altijd als mijn moeder dit voorlas, trok mijn onderbuik samen. Wanneer de heks Hans in een kooi had opgesloten en elke dag aan zijn vinger voelde om te controleren of hij al dik genoeg was om de oven in te gaan, hield ik mijn adem in. Ik was niet Grietje in dit verhaal, ook niet Hans, maar de heks. Ik snakke naar eenzelfde macht, die me in staat zou stellen om ongehoorzamen te straffen, zoals ik werd gestraft als ik niet luisterde. Als achtjarige deelde ik mijn ouders plichtig mee: ‘Als ik later ga trouwen, moet mijn man altijd naar mij luisteren. Luistert hij niet, dan stop ik hem in de kast bij de vleermuizen.’

In sprookjes zijn heksen absoluut autonoom. De heks die op de brandstapel zou eindigen, ontstond in Europa pas toen vrou-

wen hun vrijheid verloren. Feministische historici als Barbara Ehrenreich en Silvia Federici hebben de relatie tussen misogynie en heksenvervolgingen onderzocht. In de late middeleeuwen (ca. 1270-1500) konden vrouwen zich nog van alles permitteren: ze brouwen hun eigen bier en hingen tot diep in de nacht in de kroeg met hun vriendinnen. In het veertiende-eeuwse Italië kon een vrouw in haar eentje een rechtszaak aanspannen tegen een man die haar had aangevallen. Twee eeuwen later was het vrouwen verboden om tegen hun mannen in te gaan of te praten in het openbaar.³

Dit is het deel van het heksenverhaal waarin mensen nog wel interesse durven te tonen. Dit is de geschiedenis en de feministische lezing daarvan is salonfähig. Dit is het deel waar mijn vrienden wel naar willen luisteren. Dat andere deel; de intuïtie, de spiritualiteit, de magie, maakt de meesten giechelig. Ze doen het af als bijgeloof, maar wanneer ik hun tarotkaarten lees, breekt het zweet ze uit. Ze staren verbeterd naar de vijf kaarten op tafel, frunniken aan hun mouw. Als ik een kaart omdraai, ontsnapt ze een zorgelijk: ‘Is dat

goed nieuws? O jee, dat kan niet veel goeds betekenen...'

Tarot, spreuken en hekserij delen eenzelfde aantrekkingskracht als literatuur: alles draait om symboliek, archetypes en de ontwikkeling van de hoofdpersoon. Zowel de lezer als de heks krijgt de kans in een ander te veranderen, en deel te worden van een geheime interactie. Wie tarotkaarten legt, is ingewijd in een exclusief genootschap en spreekt een mysterieuze taal.

Zoals ik als kind ieder speelgoedautootje een naam gaf, ruzies voor ze verzon, en de auto's hun conflicten weer uit liet praten, zo gebruik ik tarotkaarten: om te ontdekken wat in me omgaat. Iedere omgedraaide kaart geeft vorm aan de nevel: aha, dit speelt er nu. Een dagboek verandert vermoedens te snel in woorden, die zich schikken op een horizontale lijn in een volgorde: lidwoord, onderwerp, werkwoord, lijdend voorwerp. De kaarten liggen juist ongeordend voor me, ik lees ze als gezichtsuitdrukkingen en beeldspraak. Verborgene angsten, genegeerde gevoelens, weggedrukte gedachten; zoveel dingen in het dagelijks leven wil ik niet zien, maar de kaarten leggen juist die verborgen elementen bloot. Als ze iets voorspellen wat ik herken, kan ik mijn schouders erover ophalen. Als ze de plank volstrekt mis lijken te slaan, kan ik bedenken dat er dingen in mijn leven spelen waarvan ik zelf geen weet heb. Als ik voor de zoveelste dag op rij Zwaarden Vier trek, kan ik geërgerd naar mijn kaarten roepen: 'Ja ja, nu weten we het wel.'

Chaosmagie en Jack Sparrow

Ik ben bang dat dit nogal een vreemd, ontoegankelijk essay wordt. Daarom heb ik er een zegel, een magisch symbool, voor gemaakt. Als ik het oplaad, door intense concentratie, en dan loslaat in een van de elementen (water, vuur, lucht, aarde), zal het ervoor zorgen dat ik deze tekst begrijpelijk en toegankelijk kan houden. Dat opladen klinkt vaag maar kan gemakkelijk worden gedaan door klaar te komen ('We spraken vrouwen die met hun orgasmes toveren'). Tijdens het masturberen moet ik de tekening voor ogen zien en gedurende het orgasme moet ik visualiseren hoe

de zegel brandt van energie. Vervolgens duurt het drie dagen, weken of maanden voor de spreuk is vervuld. Ik begin:

'Ik wil een overtuigend, meeslepend en poëtisch essay schrijven over hekserij.'

Daarvan mogen alleen de medeklinkers gebruikt worden:

KWNVRTGNDMSLPNDPTSCHSSS-
CHRVNVRHKSR

De letter s komt het meest voor, dus dat wordt de basisvorm van mijn zegel. Daarna voeg ik lijnen toe die de belangrijkste woorden verbeelden. Overtuigend: een boog die een idee optilt. Meeslepend, een beweging van rechts (ratio) naar links (intuïtie). Poëtisch: (wit-)ruimte. Hekserij: zoals boven, zo beneden:

Elke middag wandel ik in het bos. Terwijl ik loop voel ik het papiertje in mijn linkerborstzak stug meebewegen op het ritme van mijn passen. Ik kijk op naar de bomen, maar ik kan niets maken van hun ruisen, hun koude, kale, aagladde stammen tegen de witbewolkte lucht. Ik sla paden in die me aanspreken, loop in cirkels opvliegende mussen achterna. Dit zou helpen mijn magisch bewustzijn te ontwikkelen. Ik kijk naar de grond, op zoek naar vogelveren die in een bepaalde richting wijzen, of takken die iets zouden kunnen betekenen. Ik probeer mijn hoofd leeg te houden, maar wordt geplaagd door een ironische oorworm: 'Bib-bidi-Bobbidi-Boo' uit Disneys *Assepoester*.

Magische zegels vormen een centraal onderdeel van chaosmagie, een eclectische vorm van hekserij, waarin ieder zijn eigen combinaties maakt van praktijken uit natuur-godsdiensten, psychologie en popcultuur. Het zegel is een van de weinige constanten: een manier om een visuele verbeelding van

je spreuk te maken, die kracht krijgt door jouw geloof erin. Dat klinkt wazig, maar deze vorm van magie kom je overal tegen: Disney heeft een eigen zegel, net als Nike, Starbucks en McDonalds. Wij dragen het zegel en geven hem kracht: als we trots zijn op onze Nikes, wordt Nike machtiger.⁴ Dit gaat verder dan wat opduikt op posters en kledingstukken. De gevouwen handen van Merkel zijn zo groots geworden als symbool, dat de Duitsers er een naam voor hebben ('Merkel-Raute'), een emoticon (<>) en een scheepslading internetmemes. Elke keer als we Merkels gevouwen handen zien, zien we macht, daadkracht en veiligheid. De handen van iemand die een land, een continent, of de hele wereld kan besturen.

Steeds hoor ik de stem van een vriend in mijn hoofd. 'Maar je zegt aan het einde van het essay wel dat het allemaal klinkklare onzin is, toch?' Hij is een Steenbok, mensen waar ik over het algemeen goed mee kan opschieten, omdat mijn Mercurius (de planeet van relaties en communicatie) in Steenbok staat: gestructureerd, duidelijk, rationeel. Het heeft echter

geen enkele zin om magie te verdedigen. Je gelooft erin, of je gelooft er niet in.

Als ik op zoek ga naar de geschreven geschiedenis van hekserij, kom ik niet veel verder dan Gerald Gardner (1954) of Margaret Alice Murray (1921).⁵ De grote godsdiensten baseren zich tenminste op eeuwenoude teksten, en worden jaarlijks over de hele wereld gevierd. De kerstbomen, pompoenen en paastakken stammen misschien af van heidense gebruiken, inmiddels is hun occulte herkomst vergeten.

Er is een scène uit *Pirates of the Caribbean: Dead Man's Chest*⁶ die de kracht van hekserij uitlegt. Piraten varen in een klein roeibootje door een dichtbegroeid moeras. Het is nacht. Ze kloppen aan bij de boomhut van Calypso. Jack Sparrow vraagt haar hulp bij zijn strijd tegen Davy Jones, waarna ze hem een glazen pot vol aarde overhandigt.

'Aarde,' zegt Jack. 'Dit is een pot met aarde.'

'Ja...' zegt Calypso, enigszins geërgerd.

Voorzichtig probeert Jack: 'Gaat de pot met aarde helpen?'

'Als je 'm niet wil,' zegt Calypso, en zet een dreigende stap naar voren. 'Geef je 'm toch terug?'

‘Nee, nee!’ zegt Jack en drukt de pot tegen zijn borst.

Ze glimlacht. ‘Dan helpt ie.’

Nadat ik een spreuk heb uitgesproken ter bescherming van mijn kat, ga ik niet langer nerveus door het raam naar buiten kijken. Ik weet wel dat mijn spreuk niet zal verhinderen dat mijn kat onder een auto loopt. Tegelijkertijd weet ik dat ik alles heb gedaan wat ik kon doen om hem te helpen. In die wetenschap slaap ik rustiger.

Inquisitie en incels

In groep drie hing een poster van *Aladdin* aan de muur, de Disneyfilm uit 1992. Aan het begin van de les zongen we liedjes en werden we voorgelezen, en terwijl dit alles gebeurde, staarde ik naar de Geest, de blauwe gedaante die op de filmposter boven Aladdin en Jasmin zweefde. ‘Boven de wolken, boven de wolken, woont God de Heer, hij zal voor u zorgen, nu en morgen, altijd weer. Amen.’

Mijn geloof in God was devoot en allesomvattend. ’s Avonds zat ik op mijn knieën voor mijn bed te bidden, en ik werd boos als mijn ouders vloekten. Maar toen ze me vertelden dat Sinterklaas niet echt bestond, kantelde iets in mijn hoofd. Kende ik niet nog iemand, iemand die ik nooit had ontmoet, maar die over mij waakte en mij beloonde? Iemand die hulpjes had en kinderen strafte die zich niet netjes gedroegen?

Ik mis het geloof: de rituelen van het dagelijkse bidden, de uitgesproken dankbaarheid voor maaltijden, de feestdagen waarop ik steeds opnieuw naar dezelfde verhalen luisterde, en bovenal het gevoel dat een onzichtbare kracht over mijn schouder meekiekte, die het beste voor me wilde en bij me was als ik me eenzaam en machteloos voelde. Nog een paar keer ben ik op zoek gegaan, in kerken en boeken, maar bij iedere traditie werd de weg versperd door een god, een machtige Sinterklaasman met geboden en straffen, een mythische en onverbiddelijke figuur die zeeën splitst, mensen uit ribben kneedt en doden tot leven wekt. Geweldige verhalen, maar voor mij niet meer dan dat.

Waar ik wel in geloof, is dat alles met elkaar is verbonden (omdat immers alles uit

moleculen bestaat), dat je met wilskracht de wereld kan veranderen (via de politiek, via activisme, via goede gewoontes waar je je leven lang aan moet spijkeren), dat je met aandacht iets laat groeien, en dat woorden, symbolen en gebaren macht hebben. Dat het zin heeft om stil te zijn. Dat je niet alles kunt weten. Dat de mens iets groters wil dienen. Dat je dat grotere voorzichtig moet kiezen, zodat het jou niet kleiner maakt.

Ik zit op mijn hurken in een open plek in het bos, in het midden van een driehoek gevormd door toevallig zo gevallen takken, met een half afgebroken tak als koepel over me heen, en druk mijn beide handpalmen in de aarde. ‘Veilig zijn de vogels, de salamanders, de mieren,’ zeg ik, terwijl ik me voorstel dat mijn energie in groene en paarse spiralen diep in de aarde wegzakt.

Het lukt me niet goed over deze handelingen te schrijven zonder mezelf compleet belachelijk te vinden. Hekserij, houd toch op. Het is zowel cliché als marginaal. Alwéér een kunstenaar die oproept tot mysticisme! Alwéér een zogenaamde herleving van vrouwelijke spiritualiteit. Wie zit daar nou op te wachten? Heksen bestonden voor de twintigste eeuw alleen in onze verbeelding. De heksenvervolgingen uit de middeleeuwen waren klopjachten op onschuldige mensen, die – naar alle waarschijnlijkheid – niets met sjamanisme of magie van doen hadden; enkel met veranderende sociale verhoudingen, economische terugval en hongersnood. Op de smeulende resten van de brandstapels van de heksenjachten ontstond het patriarchaat waartegen eenentwintigste-eeuwse vrouwen in verzet komen: de wereldvisie waarin vrouwelijke seksualiteit enkel deugdzaam is als ze kinderen produceert, waarin vrouwen beestachtige wezens zijn die hun mannen dienen te gehoorzamen, omdat ze van nature hysterisch, zwak en dom zijn.

Als ik *Malleus Maleficarum* lees, het manifest van inquisiteur Heinrich Kramer (ca. 1430-1505), doet het me denken aan de overtuigingen van de zogenaamde ‘incels’ (*involuntary celibates*). ‘Alle hekserij komt voort uit vleselijke lust, die bij vrouwen onverzadigbaar

is,⁷ schreef Heinrich Kramer in 1487. Elliot Rodger, de *incel* die in 2014 zes mensen vermoordde, schreef in diens manifest dat de vrouwelijke hersens nooit verder zijn geëvolueerd dan het dierenbrein, waardoor ze enkel hun beestachtige impulsen volgen.

Zowel vijftiende-eeuwse inquisiteurs als hedendaagse *incels* geloven dat de dood de enige gepaste straf is voor een 'kwaadaardige' vrouw, of die nu komt in de vorm van een heksenproces, of in de vorm van een aanslag. Elliot Rodger noemde zijn aanslag de 'Dag van Vergelding'. En zoals de *Malleus Maleficarum* een voorbeeldtekst werd voor andere heksenjagers, zo is 'supreme gentleman' Elliot Rodger een icoon geworden voor andere eenzame, verbitterde jongemannen.

Is het toevallig dat vrouwen zich opnieuw aangetrokken voelen tot het beeld van de heks? Eeuwenlang vertegenwoordigde de heks het doembeeld van een ongehoorzame vrouw, nu gebruiken feministen haar als geuzennaam. 'We are the witches,' schrijft Lindy West in haar boek *The Witches Are Coming*, 'and we're hunting you.'⁸ We willen onze autonomie terug, niet langer machteloos staan

tegenover wat ons overkomt. Niet de wereld die onze kamer binnen raast om ons bang te maken.

's Avonds lig ik wakker. Ik hoor buiten geritsel en stel me voor dat twee mannen naderen die, toen ik in het bos was, de tarotkaarten hebben zien liggen, de stenen, het glas wijn, de paarse kaars en de boeken over hekserij. Ik stel me voor hoe ze het rieten dak van dit huisje in brand steken, of een ruit inslaan van de voordeur en naar de klink graaien. Ik bedenken wat ik zou zeggen: dat ze mijn spaargeld mogen hebben, dat ik morgenochtend direct kan vertrekken. Ik weet dat ik me druk maak om dingen die niet zullen gebeuren. Ik weet dat deze dingen al vaak gebeurd zijn.

Placebo's en heksenkampen

Afgelopen najaar kreeg ik Metronidazol voorgeschreven door de huisarts, tegen een bacteriële infectie. De bijsluiter lees ik altijd nauwkeurig, hoewel ik niet kan autorijden, niet drink wanneer ik me ziek voel, en eigenlijk alleen maar bang word van de lange lijst aan mogelijke bijwerkingen die me te wachten staan. Nu las ik:

‘Wanneer u denkt dat u het verkeerde medicijn heeft gekregen, bang voor bijwerkingen bent of denkt dat de medicijnen, die u heeft gekregen, niet of niet voldoende helpen, kan dat uw vertrouwen in de medicijnen ernstig ondermijnen. Voor een goed resultaat is het van groot belang dat u vertrouwen in uw medicijnen heeft.’⁹

Medicijnen, die zo onomstotelijk wetenschappelijk bewezen werken, blijken hun kracht te kunnen verliezen als gebruikers niet in ze geloven.

Harvard-onderzoeker Ted Kaptchuck raakte in de jaren negentig gefascineerd door het placebo-effect. Het verbaasde hem hoe zeer collega’s daarop neerkeken: het effect onderzoeken gold als tijdverspilling. Terwijl het toch ontzettend veel mensen bleek te helpen. Zelfs als proefpersonen met rug-, buik- en hoofdpijn wisten dat ze een neppil kregen, rapporteerden ze na drie weken minder pijn.

‘Dokters haten dit. Zij denken dat alleen hun chemicaliën écht werken. Acupuncturisten haten mijn werk ook, zij willen kunnen zeggen dat het de naalden zijn. Kruidengenezers willen kunnen zeggen dat het de kruiden zijn. Ze hebben het allemaal verkeerd. Soms werken medicijnen, maar het placebo-effect is altijd aanwezig, bij alle patiënten.’¹⁰

Sommige mensen slaan kruisjes, anderen wenden het onheil af door spreken, wees-gegroeitjes, mantra’s of gebeden te prevelen, anderen weigeren op de rand van stoeptegels te lopen. Magie is een middel tegen machteloosheid: een kaarsje branden voor een zieke; een brief schrijven die we niet versturen; na een slechte dag een lange douche nemen; voorbarigheid afkloppen op ongelakt hout; samen met onze geliefde een hangslot aan een brug vastmaken; de voetbalsupporter die steeds op dezelfde plek op de bank naar de wedstrijd kijkt met een specifiek paar sokken aan. Magie is overal, en de heks ook, ze is niet alleen een sprookjesfiguur, een popicoon, een natuurgelovige en een Keltische druïde, ze is ook een Zambiaanse albino en een bierbrouwer uit de zestiende eeuw. De heks is een archetype met vele gezichten en gedaantes.

Een klein meisje in een roze t-shirt met #BootyCall erop gedrukt, loopt in haar een-tje over een zandweg. Iemand wijst naar haar: ‘Jij bent een heks!’ In de daaropvolgende anderhalf uur toont de film *I Am Not A Witch*¹¹ het lot van vrouwen die in Zambia van hekserij worden beschuldigd. Een heksendokter test het meisje, onthoofdt een kip en kijkt welke kant het lichaam op rent. Het meisje moet, met haar speciale heksenkrachten, een crimineel uit een rij verdachten pikken, zodat hij kan worden gestraft. Ze zit, vastgebonden met een lang touw, op het zand in een heksenkamp, waar binnen- en buitenlandse toeristen selfies met haar nemen. Het is een zwaar verhaal, maar de film vertelt op droog-komische wijze een parabel over vrouwen die hun eigen vrijheid opeisen, en voor onmogelijke keuzes worden gesteld. Je bent een heks, en je moet kiezen: we binden je vast met een lint (zodat je niet weg kan vliegen) of je verandert in een geit.

Die kampen blijken nog relatief vriendelijk vergeleken met de overige heksenvervolgingen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Met enige regelmaat worden vrouwen, kinderen, albino’s en ouderen van hekserij beticht en verminkt of vermoord. De onderliggende oorzaken doen denken aan die van de Europese heksenvervolgingen tijdens de renaissance: ook in deze streken wordt land ingenomen, door de staat en door bedrijven, ook hier is sprake van economische onzekerheid en honger, ook hier wordt het idee van de heks gebruikt om vrouwen onder de duim te houden. De heks is nog altijd een symbool van onderdrukking – en tegelijkertijd van de vrouw die probeert te ontsnappen aan die onderdrukking.

Baba Yaga en Dionysos

Diep in de bossen van Oost-Europa staat een huis op gigantische kippenpoten. Daar woont Baba Yaga. Ze houdt niet van andere mensen, dus wanneer die naderen, keert het huis ze de rug toe, staat op en loopt weg. Een vriendin vertelde me over deze heks, en hoe ze zichzelf in haar herkende. ‘Vroeger was ik misschien wel een beetje bang voor haar,’ zei ze, ‘maar laatst, toen ik de hele dag thuis had zitten schrijven,

met mijn kat naast me, beseftte ik ineens dat ik op haar lijk. En dat dat eigenlijk wel prima is.’

Onze eerste kennismaking met de heks is een ontmoeting met een kwaadaardig wezen, iemand om te vrezen. Toch werd ik als kind wakker gehouden door figuren die veel meer leken op echte gevaren: kinderlokkers, drijfzand, drugssputen in de bosjes en Michael Jackson (‘Dat is een rare man,’ zei mijn moeder, en ik wist genoeg). De heks is hoeft deze duistere krachten niet te vrezen, omdat ze er zelf een is.

Aan de universiteit volgde ik een vak theaterwetenschap. Terwijl de docent ons door *Antigone* van Sophokles gidste, ijsberend, met forse stemverheffingen en bezweet voorhoofd, week ze met regelmaat af van het curriculum om te vertellen over begeestering, de ware betekenis van inspiratie: door een andere geest te worden bezeten. Wij, achttienjarige brave kuikentjes, noteerden druk in onze schriften, maar dat stond haar niet aan: ‘Toen ik jullie leeftijd had,’ riep ze, ‘rende ik naakt met mijn studiegenoten door het bos, terwijl we met pollepels sloegen op pannen die we uit de jeugdherberg hadden gestolen! Dát was Dionysos!’

Wat als God geen werkelijk bestaande almachtige wolkenfiguur is, maar een metafoor die sterk genoeg is om de werkelijkheid te beïnvloeden? Een van vele personages met wie je kunt praten, en die je zelfs kunt belichamen? De Goden kunnen Grieks zijn, Hindoeistaans, Germaans, of simpelweg de Geest uit Aladdin. De enige voorwaarde is dat ze leven voor jou. Dat je ze kunt dienen. Jezelf aan ze over kunt geven.

Ik was mezelf uitgebreid, en pak dan de halve citroen, die ik met zout heb bestrooid. Ik knijp hem over mezelf uit, en scrub mijn romp en armen met het zout. Na het afspoeien dep ik mezelf met rozenwater. Ik heb een playlist gemaakt met liedjes voor Aphrodite. Zodra de muziek speelt, begin ik te dansen en te zingen. Zeven liedjes lang spring ik door de

kamer, *twerk*, rol over de grond, draai rondjes tot ik bijna omval. Ik roep de godin op door haar te *zijn*. Ik drink het rozenwater op het altaar, neem een hap van de appel, declameer met luide stem liefdesgedichten en schrijf een brief aan haar. Nog voor ik hem heb begraven, vergeet ik wat erin staat. Ik vergeet mezelf. Ik word iemand anders.

Als iemand me nu van de andere kant van het bos zou zien, wat zou diegene dan denken? Ik maai met mijn armen, spring op en neer en stop alleen om af en toe een slok te nemen van een gelige vloeistof uit een hoog champagneglas. Ik kniel voor een tafeltje, prevel iets met mijn hoofd gebogen, en steek het papiertje met mijn zegel in brand. Ik kijk in de vlammen en glimlach.

NOTEN

- 1 ‘Watch Witches Cast a Spell at Trump Tower’, *Time Video*, 27 februari 2017, <https://time.com/4683033/protesters-cast-spell-trump-tower/>.
- 2 Jason Mankey, ‘Magick, Witchcraft, & Politics (Oh No!, Oh Yes!)’, <https://www.patheos.com/blogs/panmankey/2018/11/paganism-politics-witchcraft/>.
- 3 Silvia Federici, *Witches, Witch-Hunting, and Women* (2018), p. 40.
- 4 Grant Morrison, ‘Pop Magic!’ in *Pastelegram* (2014), <http://pastelegram.org/e/127>.
- 5 Laurie Penny, ‘Witch Kids of Instagram’ in *The Baffler* (2017), <https://thebaffler.com/war-of-nerves/witch-kids-of-instagram>.
- 6 Gore Verbinski (reg.), Jerry Bruckheimer (prod.), *Pirates of the Caribbean: Dead Man’s Chest* (2006).
- 7 Heinrich Kramer, *Malleus Maleficarum* (1487), ‘vraag vi: Over de vrouwen die zich aan demonen onderwerpen’, (2015), p. III.
- 8 Lindy West, *The Witches Are Coming* (2019), p. 42.
- 9 Gezondheidsnet.nl, ‘Flagyl metronidazol’.
- 10 Anouk Broersma, ‘Placebo-effect werkt, zelfs als mensen weten dat ze neppillen slikken’, *de Volkskrant*, 26 oktober 2016.
- 11 Rungano Nyoni (reg.), *I Am Not A Witch* (2017).

Deze tekst kwam tot stand binnen het project Eenzame Avonturen en wordt ook gepubliceerd op de website van Vlaams-Nederlands huis deBuren.

Tussen de coulissen

Tina van Baren

speelt een vinger losjes voor god
wijst rechts *nee* links *ja* bungelt
soms een tijdje in het midden
de meeste engelen zijn gelukkig
tot nu toe ongemoeid gebleven
zetten zichzelf vliegensvlug buitenspel
op de toneelvloer intussen zie je hoe licht
delen van dingen verminderd bereikt
daar waar het begint te verzwakken
vervagen en dan uiteindelijk breekt
schaduwen springen weg gedachten lopen
uit het gareel – we zijn hier geloof ik
iets kwijtgeraakt – niet blijven hangen nu
blijf bij de feiten voor je het weet
glijt er een verhaal binnen – een tijdje terug
zei iemand tegen me je hebt geen gedachte
je bent een gedachte ik knikte viel stil
en dacht even na voor ik ja zei
maar van wie?

Vergeet het maar

Vergeeten is belangrijk lees ik in de weekendbijlage
we hebben ruimte nodig in ons hoofd om na te denken
en alleen te onthouden wat ertoe doet – recent onderzoek
wijst uit dat we kunnen leren met opzet te vergeten
het houdt ons rustig bevordert geluk. Begin met gedachten
of herinneringen aan gebeurtenissen of mensen
die je niet wil hebben met kracht weg te duwen; besteed
geen aandacht aan de onmogelijkheid sommige gedachten
te onderdrukken maar vermijd wat ze in gang zet. Gooi
boeken leunstoelen brieven kaplaarzen foto's krant & tv
het raam uit wis ingesproken berichten leeg je mailbox
kortom doe alles wat vergeten moeilijk maakt weg
en zoek verstrooiing leid jezelf voortdurend af. Vervang
ongewenste herinneringen bijtijds zorg voor positieve
associaties geef voluit toe aan wat je denkt: gil schreeuw
huil je ogen uit je kop schop boosdoeners zo nodig
snoeihard links en rechts tegen de schenen of verzin
een list een ritueel een mentale oefening om opgesloten
gedachten de ruimte te geven te laten ontsnappen. Schrijf
in detail op een aviertje wat je wil vergeten sta jezelf toe
vrij te schrijven niemand (behalve jij) zal het lezen
steek het papier in de fik zie je gedachten in rook opkringelen
en laat ze stuk voor stuk los versnipperen en wegdrijven
op water of je woorden diep in de grond begraven
helpt ook. Blijven herinneringen aan misstappen schaamte
spijt of slordige liefdes hardnekkig houd dan moed
vroeg of laat lost elk verdriet op in mist verkruimelen
souvenirs in het zonlicht en verwaaien geruisloos
als stuifmeel je gedachten weg op de wind. Tot slot
nog wat praktische wenken voor donkere dagen:
verander je uitzicht neem een huisdier begin elke dag
ondersteboven met gekruiste benen op een kussentje
haal regelmatig adem – neus in mond uit – vergeet alle namen
behalve die ene knip voor je gaat slapen met je hand
het licht uit donker aan en fluister tegen de muur
naast je bed 'liefste' praat met iemand volg een cursus
ontkennend schrijven ga boksen geloof in de waarheid
van fortune cookies en kruip gerust als je steeds onderuitgaat
een tijdje onder een steen.

Omgekeerd reizen

je geeft me gedichten waarin tot twee keer toe
in tegengestelde richting
iemand door een rijdende trein beweegt

de een loopt de ander rent

een poging de tijd om te draaien een verwijdering
teniet te doen je bestemming te ontwijken
naar huis terug te keren

hoe snel ga je en hoe hard de trein

bij parra's directe – stilstaande – trein
tussen santiago en puerto montt
is het gangpad de weg
tussen vertrek en aankomst

een reis die de passagier zelf
te voet aflegt waarbij in feite nog voor je vertrekt
je al op je bestemming bent – in je hoofd
daar en hier simpelweg samenvallen

hoe snel ga je en waarnaartoe en wil je echt
niet gewoon blijven

Feiten

het drama voltrekt zich
– onspectaculair –
in de naakte feiten
geen uitleg geen invulling
geen excuus

het verschil en het verlangen
dat op te heffen

zeggen dat het je niet uitmaakt
weten dat het niet waar is
wachten tot het voorbijgaat
over is

het niet weten
is een begin

Laat de herders op het Forum

Over Piranesi's 'net echte' vedute en het nadeel van conserveren

Mieke de Vos

Als een slecht afgehecht litteken ligt het Forum in het centrum van Rome, zes meter onder straatniveau, gevuld met een onoverzichtelijke verzameling ruïnes. Nergens is het spanningsveld tussen het verwachte en het feitelijk aanwezige zo groot. In de wirwar van fundamente, losse zuilen, antiek plaveisel en het gewemel van medetoeristen, is het moeilijk om tijdens een eerste bezoek een plein te herkennen, laat staan dat je je kunt voorstellen dat het Forum ooit het epicentrum vormde van een imperium.

Bezien vanaf het Capitool krijgt het plein vastere vorm. Het stratenplan laat zich herkennen, rijen gebroken zuilen en brokken steen geven zich prijs als de contouren van tempels. Dit is het punt van waar de Italiaanse kunstenaar Giovanni Battista Piranesi (1720-1778) rond 1740 de beroemde ets van het Forum in vogelvluchtperspectief tekende. Vanaf dat uitkijkpunt op het Capitool strekt het Forum zich uit in een wijds vergezicht tot het Colosseum, en de blik reikt verder, tot waar lieflijke heuvels voorbij de stad het panorama begrenzen. In de achttiende eeuw hield het Forum het midden tussen een plein en een veld, waar herders hun schapen weidden en een handvol chique toeristen rondliep tussen de deels bedolven ruïnes. Het heette Campo Vaccino, 'koeienweide', maar was ondanks het vee herkenbaar als stadsplein. De triomfboog van Titus vormde de entree, de muren van het Capitool de spectaculaire achterwand en het was omgeven door een gesloten rij gevels van kerken en kloosters. Om de idylle compleet te maken, tekende Piranesi op de voorgrond een fluitspelende herder, die leunt op een brok marmer. Het tafereel ademt rust en harmonie: stad en land, oudheid en heden, lijken met elkaar vervlochten en in balans.

Dankzij Piranesi is te achterhalen hoe mensen in de achttiende eeuw omgingen met het verleden. Ruïnes lieten ze onopgegraven liggen: het verleden was niet ontoegankelijk, het werd niet afgegrensd op een eigen terrein met een hek, niet opgeborgen in een museum. Het werd deelgenoot gemaakt van het contemporaine, verweven met het alledaagse. Door de ets van Piranesi en andere achttiende-eeuwse stadsgezichten te bekijken, wordt een voorbijganger tot leven gewekt, met een ander karakter en een andere tijdsbeleving.

Vanuit zijn winkel onder aan de Spaanse Trappen voorzag Piranesi Europa van *vedute*, etsen van Rome en de antieke ruïnes verder naar het zuiden van Italië. Als ik me verplaats in een achttiende-eeuwse reiziger als Goethe, die per postkoets over de Alpen trok alvorens aan te komen in Rome, dat hij dacht te kennen door de prenten van Piranesi, kan ik begrijpen hoe een verdwaasde Goethe door een stad wandelde waar hij alles herkende, maar niets in overeenstemming kon brengen met de verwachtingen die de etsen van Piranesi in hem hadden opgewekt. De monumenten stonden erbij zoals op de *vedute*, net als de herders met hun gescheurde broeken en de koetsjes op de pleinen, maar thuis had Goethe tijdens het bekijken van de prenten iets ervaren wat hij in de stad tevergeefs zocht: contact met de sublieme, verheven schoonheid van de oudheid, zuiver want onbezoedeld door het heden.

Het zwart-wit van Piranesi's etsen is een prisma dat alle kleuren en zelfs het zonlicht in zich draagt, dat hij verbeeldde met sterke slagschaduwen en dramatische licht-donkercontrasten. Met die versterkte werkelijkheid wilde Piranesi de toeschouwer in verrukking

brengen over de grandeur van het oude Rome. Maar die toeschouwer moest ook beven van ontzag: Piranesi maakte de mensen minuscule, de ruïnes gigantisch. Ik vrees dat het dagen kon duren voor de reiziger zijn blik opnieuw had afgesteld en zich zonder te storen aan de rommelige werkelijkheid van de stad, net als Henry James naar huis kon schrijven: 'Ik ben in Rome en ik heb eindelijk het gevoel dat ik leef.'¹

Ondanks dat ze een superieure versie van de werkelijkheid presenteren, geven *vedute* me de indruk dat ik kijk naar een stad zoals die vroeger was, dat de kunstenaar de essentie van de stad aanreikt. Vergelijk Canaletto's achttiende-eeuwse gezichten op Venetië met die van Turner honderd jaar later. Canaletto's Venetië is een feest van herkenning, met hier het Dogepaleis en daar de San Marco en overal gondels, glinsterend in het zonlicht, terwijl Turner alle vormen laat vervloeien en vervagen, en het licht en de kleuren van Venetië omwerkt tot een evocatie van de stad, die zweeft op het water. Volgens de negentiende-eeuwse kunstcriticus John Ruskin schilderde William Turner Venetië 'echter dan echt' en had hij daardoor waarlijk de ziel van de stad gevangen. Waar Ruskin lyrisch werd van Turners abstracte, lumineuze visioenen, verlies ik me in de nauwkeurigheid en levendigheid van de *vedute* als een spiegel van de achttiende eeuw.

Het achttiende-eeuwse 'net echt' vertegenwoordigt een andere dimensie in de schilderkunst dan Ruskins 'echter dan echt'. Een schilder in de achttiende eeuw moest zich houden aan de feiten, want de kopers wilden thuis laten zien welk wonderschoon land ze hadden bezocht. Toch verleiden de mooiste *vedute* door hun zwier en elegantie, door de fantasie waarmee ze zijn gemaakt, en door het licht dat van de doeken straalt, het zachte licht van het zuiden, dat de reizigers van weleer liet dwalen door hun herinnering aan de steden, bezocht in de gouden jaren van hun jeugd. *Vedute* mochten die mediterrane schoonheid namelijk wel aandikken tot een welhaast schaamteloze pracht en praal om de kopers (lees: toeristen) te bekoren. De Vesuvius stoot dan ook immer rookpluimen uit, maar

van enige dreiging is geen sprake. Verder is het weer prachtig, maar zweven voldoende wolkjes door de lucht, alsof de *vedute* tegen de Britse reizigers in spe willen zeggen: kom maar naar Italië, het is hier perfect: warm maar nooit te heet.

Stadsgezichten van mindere kunstenaars lijken soms op een meetkundige exercitie, maar dat droge karakter staat voornoemd feest van herkenning niet in de weg. Integendeel, op een overzichtsexpositie in de Amersfoortse Kunsthal in 2019 van Caspar van Wittel, een vroege Nederlandse *vedute*-meester, beleefden de bezoekers diens werken alsof het foto's betroffen. 'Kijk, Piazza Navona in 1730! Daar ben ik geweest!' hoorde ik uitroepen. De conservatoren onderstreepten Van Wittels precisie door foto's van de Rotterdamse fotograaf Hans Wilschut naast de schilderijen te hangen, waarop de hedendaagse situatie vanaf hetzelfde standpunt was vastgelegd. De toegenomen bebouwing, straatverlichting en reclames, maar vooral het razende verkeer in de moderne tijd, geven het achttiende-eeuwse Rome en Napels – ooit grote, dynamische steden – voor de hedendaagse beschouwer het aanzien van monumentale decors, waar historisch geklede personages vertoeven in een dorpse rust. Van Wittels stijve stadsgezichten roepen tegelijk een gevoel van herkenning en vervreemding op – alsof je als volwassene kijkt naar een foto van jezelf als kind: zijn steden lijken klein en onbedorven.

Achttiende-eeuwse 'net echte' stadsgezichten bedriegen niet louter door het afgebeelde te idealiseren, maar evengoed door zaken weg te laten. Als een voorloper van de toverlantaarn tonen *vedute* louter schoonheid. Goethe noemde Piranesi's etsen kitsch, omdat de Duitser een Rome aantrof dat grauwer en armoediger was. Bij Piranesi staat Rome klaar voor inspectie. De straten zijn schoon, de mensen goedgekleed en zelfs de onderklasse oogt bekoorlijk. Piranesi's herder met fluit is een *pars pro toto* voor alle armoede, smerigheid en ziekte waar Rome vol van was door de met malaria vergiftigde moerassen rond de stad. Die verbloemende charme legt een onzichtbare kant van het verleden bloot, de mentaliteit van de aristocratie van voor de

Franse Revolutie, voor wie de armen alleen dienstbaar of pittoresk waren. ‘Wie niet voor de revolutie heeft geleefd kent de ware *douceur de vie* niet,’ zei Charles-Maurice de Talleyrand, de staatsman die alle omwentelingen rond 1800 overleefde. Vóór de revolutie was ongelijkheid een door god gegeven verschijnsel; daarna was armoede een onrecht en een duistere kracht die werd gevreesd door de bevoorrechte klasse. *Vedute* zijn als het viaduct waarmee Napoleons generaal Joachim Murat een vervuilde volkswijk in Napels liet overspannen, opdat hij ongestoord door armoede van zijn paleis in de heuvels naar zijn residentie in de stad kon rijden: alles wat de *douceur de vie* kan verstoren, blijft buiten beeld.

Sinds ik Piranesi’s gezicht op het Forum vanaf het Capitool heb gezien, vind ik dat het beter onopgegraven had kunnen blijven. In *Wandelingen door Rome* beschrijft Godfried Bomans een groep Nederlanders op het Forum in de jaren vijftig, die net als Chinese toeristen nu, in grote groepen een beetje daas achter een man met een paraplu aan lopen. ‘Daar, te midden van het puin, stonden zestig Hollanders, luisterend naar een man die door een blikken toeter aanwijzingen verstrekke. Achterin stond een dikke, blozende dame uit Bussum, zij at snoep uit een felgekleurd zakje. (...) De gids liet nu een gewijde stilte intreden. En daarin zei de dikke juffrouw opeens, met heldere stem: “Zeg, wat is hier alles kapót.”’

Bomans meent dat dit de kern is van het Forum: het Romeinse verleden is ver weg en *dus* kapot. Dat maakt het een plek voor contemplatie over de onverbiddelijkheid van de tijd, over *the rise and fall* van grote rijken, en de vergankelijkheid van het menselijk streven. Niet voor niets merken bezoekers al sinds de middeleeuwen op dat Rome niet meer is dan het graf van haar voormalige grootheid.

Maar de half onder de aarde verscholen ruïnes die Piranesi zo precies verbeeldde, gaven diens tijdgenoten niet het gevoel dat ze kapot waren. Sterker, hun aanblik bracht de verbeelding op gang. De historicus Edward Gibbon beschreef in zijn memoires hoe hij als jongeman in 1764 Rome bezocht en in vervoering raakte: ‘Met grote stappen doorkruiste ik de

ruïnes van het Forum: iedere gedenkwaardige plek, waar Romulus stond, Cicero sprak, Caesar stierf, het kwam me meteen levendig voor de geest.’³ Nog steeds is hun resistentie tegen de vergankelijkheid een van de opvallendste kenmerken van Romeinse ruïnes, van het Colosseum in Rome tot aquaducten in Spanje en amfiteaters in Tunesië. Dat het Forum in vergevorderde staat van vernieling verkeert, komt doordat het is opgegraven.

Wie heeft als kind geen archeoloog willen worden? Je steekt je spade in de grond en na enig gegrave komt de Venus van Milo boven – zo stelde ik me dat voor. Ik heb een duidelijke herinnering aan het moment waarop ik genas van die waan, en dat komt waarschijnlijk doordat die een krachtige eenheid van tijd, plaats en handeling kent. Het was een zaterdagmiddag in 1974 in Zwammerdam, een gehucht in het Groene Hart in de omgeving van Woerden. Daar stroomde in de Keizertijd de Oude Rijn. In 1971 werd daar in een weiland een Romeinse haven met drie kano’s en drie platbodems gevonden. De kranten schreven dat de vochtige veenbodem al het hout ‘als in een tijdcapsule’ had geconserveerd. Ik zat in de brugklas toen de schepen, die na drie jaar onderzoek volledig waren blootgelegd, een korte tijd *in situ* werden geëxposeerd. Ik wist mijn vader zover te krijgen mij erheen te rijden voor een rondleiding door een archeoloog. Een klein gezelschap stond geschaard rond een man in trenchcoat en kaplaarzen. De scheepsrumpen lagen bijeen als een kudde uitgemergelde dieren, hun vermoldme ribben donker afgetekend tegen de modderbodem, en het gevoel van opwinding dat me anders overviel als ik naar iets heel ouds stond te kijken, wilde maar niet komen. Ik vond het moeilijk me te concentreren op het technische exposé over de ‘opmerkelijke staat van conservering’ van de scheepswrakken, hun compleetheid en de schat aan kennis die ze opleverden over Romeinse transport- en timmertechneken, tot het probleem van hun conservering ter sprake kwam. ‘Door het op te graven, vernietigt de archeoloog het historisch object,’ doceerde de rondleider. ‘We noemen dit de paradox van de archeologie:

wat wordt opgegraven gaat onherroepelijk kapot in het proces van kennisverwerving.’

In retrospectief heb ik die dag iets bijzonders gedaan. Al vijfenveertig jaar kunnen de schepen niet meer worden bezichtigd door het publiek. Veertig jaar lang werden ze geconserveerd in Flevoland, waar het water in het hout werd vervangen door de vloeistof polyethyleenglycol om de schepen ‘toekomstbestendig’ te maken, waarna ze nu al jaren worden gerestaureerd in een loods in Alphen aan den Rijn voordat ze hun eigen afdeling krijgen in het Archeon.

Na de voltooiing van de eenwording van Italië in 1870 volgden grootschalige archeologische opgravingen in de nieuwe hoofdstad, bedoeld om die te verankeren in de glorie van het oude Rome. Onder de dadendrang van de gravers sneuvelen de allee van afgeknotte platanen op het Forum, de middeleeuwse woonwijk aan de ene kant werd afgebroken, de barokke kerk aan de andere kant werd opgeblazen. Het Campo Vaccino verdween, het gehavende Forum Romanum verscheen.

Aan de zuidkust van Turkije staan de sarcofagen van de Lyciërs, een volk uit de zesde en vijfde eeuw v. Chr., hoog op stenen pilaren als herkenningpunten in het landschap. Ze liggen langs de langeafstandswandelroute die het Lycische Pad heet. Toen ik daar liep kwam het me soms voor alsof ik door het landschap van de *vedute* wandelde, langs ruïnes die achteloos links en rechts van het pad liggen, half opgegraven en weer overwoekerde steden, rustplekken van herders naast een bron, niet zelden in de schaduw van een antieke tombe. Wie dit pad van vierhonderd kilometer lang aflegt, begeleid door het gezang van sprinkhanen en krekels, wordt op het ritme van haar stappen onderdeel van een historisch continuüm, net als Piranesi’s herders, die argeloos met hun kudde over het Forum in Rome trokken.

Ooit had ik om al die ruïnes een groot hek willen zetten. Als het om antieke overblijfselen ging was ik een purist en het oudste vond ik het beste. Ik gruwelde van het idee dat diezelfde Piranesi, die oudheden zo zorgvuldig opmat en in beeld bracht, een bricolage van kapitelen en sierlijsten maakte voor het

Palazzo Farnese. Dat de inrichters van het buitenhuis van kardinaal Borghese antieke sarcofagen in tweeën kliefd en de helften symmetrisch integreerden in een salon, in iedere zijmuur één helft, deed me pijn. Het gemak waarmee achttiende-eeuwers Romeinse beelden kersverse marmeren ledematen gaven, vond ik heiligschennis.

Nog steeds verwonder ik me over die vrije omgang met het verleden in de achttiende eeuw. De vanzelfsprekendheid waarmee van oude fragmenten iets nieuws werd gemaakt, kwalificeren de meeste mensen nu als een gebrek aan respect. De oudheid stond op een voetstuk, maar de door de tijd aangebrachte schade werd gerepareerd. Opgraven was schatgraven, oude geschiedenis bestuderen was de antieke schrijvers lezen. De oudheid werd beleefd als een betere versie van het contemporaine, met een kunst waaraan je je krachten kon meten, in tegenstelling tot de eigentijdse kunst. Wat ik van het kijken naar *vedute* heb geleerd: door het te krampachtig te converseren, vervreemdt de mensheid zich van haar verleden.

Twee jaar geleden was ik voor het laatst op het Forum, in mei, het hoogseizoen. De openingstijd was onlangs vervroegd van tien naar negen uur ’s ochtends, maar dat leek nog niet doorgedrongen tot de andere toeristen. Een uur liep ik vrijwel alleen over de grindpaden, omringd door groen onder een helderblauwe lucht. Van alle kanten hoorde ik vogels luid tsjilpen.

In wat ik de ‘paradox van het toerisme’ zou willen noemen, zijn het Forum en zijn omgeving veranderd in een vreemdsoortig stadslandschap. Rond het antieke hart van de stad is een immens gebied autovrij gemaakt, dat van de late middag tot de morgen functioneert als stiltezone. Het Forum zelf is getransformeerd in een kunstig aangelegde tuin, vol bomen en planten met associaties met de antieke wereld: geurende rozen, cipressen en parasoldennen. Weelderige acanthus, vijgenbomen, laurier, lupinen en jasmijnstruiken vormen kleine nissen van groen en schaduw, waar vogels zwermen om de lekkende watertappunten. Ik belde mijn geliefde, hield mijn telefoon in de lucht en vroeg: ‘Waar ben ik?’ Aarzelend antwoordde hij: ‘Het klinkt alsof je

ergens buiten bent, of in een afgelegen park. Maar ging je vandaag niet naar het Forum?’

In de *Aeneis*, Vergilius’ heldengedicht over de oorsprong van Rome, loopt Aeneas rond op de latere stichtingsplek van de stad. Daar vindt de held geen enkele aanwijzing dat hier later de hoofdstad van het Romeinse Rijk zou verrijzen. Aeneas treft slechts een dorp met simpele boerenhutten en godenbeelden van hout. Tussen de ruig beboste heuvels ziet hij ‘loeiende runderen op het latere Forum’.⁴ In de tijd dat het Forum een blinkend ensemble van marmer was, verbeeldde Vergilius een ouder Rome, dat juist onder de stad lag, als een oerlaag van wouden, met als voornaamste teken van civilisatie enige primitieve landbouw. Piranesi’s ets toont het Campo Vaccino zoals dat tweehonderdvijftig jaar geleden boven het huidige maaiveld lag. Als alle mensen, die dagelijks in een grote golfbeweging over

de looppaden tussen de antieke overblijfselen door worden geperst, tegen sluitingstijd vertrekken, dan nestelen de ruïnes zich behaaglijk in het groen en komen er vroegere vormen van het Forum tevoorschijn, van Vergilius’ mythische Rome tot Piranesi’s pastorale, als een wonder van gelijktijdigheid.

NOTEN

- 1 Henry James, brief aan broer William James van 30 oktober 1869, Pierre Walker & Grey Zacharias (eds.) *The Complete Letters of Henry James* dl. 1 (University of Nebraska Press, 2006), pp. 159-161.
- 2 Godfried Bomans, *Wandelingen door Rome* (Amsterdam, 1956). Geciteerd uit Elsevier Pocket-editie (1963), p. 21.
- 3 Edward Gibbon, *Memoirs of My Life* (1796). Geciteerd uit Penguin Classic-editie (1990), p. 141.
- 4 Vergilius, *Aeneis* VIII, 360.

HOLLANDS Maandblad

tweeënzestigste jaargang • nummer 871/872
juni/juli 2020

Opgericht in 1959 door K.L. Poll
www.hollandsmaandblad.nl

2020 – 6/7

Hedwig Selles – Deze maand

Maaïke de Wolf – Gedicht

Nikki Dekker – Hoe magie werkt

Mark Boog – Gedichten

Froukje van der Ploeg – De slingerweg naar zee

Marc Tritsmans – Gedichten

Kees Verheul – Poesjkin en de epidemie

Gerry van der Linden – Gedichten

Florus Wijsenbeek – Twee bespiegelingen over de coronacrisis

Tina van Baren – Gedichten

Mieke de Vos – Laat de herders op het Forum

Fredie Beckmans – De penseellikster en andere kwastverhalen

Dorien de Wit – Gedichten

Jabik Veenbaas – Tabak van Ithaca

Tekeningen Babette Wagenvoort

Redactiesecretariaat:

Hollands Maandblad • Postbus 59.752 • 1040 LG Amsterdam • Tel. 020-6175955
info@hollandsmaandblad.nl (niet voor kopij)

Uitgever:

Stichting Hollands Maandblad • p/a Bilderdijkkade 63-b • 1053 VJ Amsterdam

Abonnementen:

12 nummers per kalenderjaar, prijs per jaargang € 89,50

Proefabonnement (3 nummers): € 24,50

Abonnementen die niet één maand voor afloop van de abonnementsperiode zijn opgezegd,
worden automatisch verlengd

Opgave: www.hollandsmaandblad.nl/abonnementen

dan wel SP Abonneeservice • Postbus 105 • 2400 AC Alphen aan den Rijn

Telefoon tijdens werkdagen van 9.00-17.00 uur: 0172-476085. Een acceptgiro voor betaling volgt

Losse nummers:

Prijs gewone nummers € 7,50 dubbelnummers € 9,90.

Verkrijgbaar bij de boekhandel of door bestelling via www.hollandsmaandblad.nl

dan wel per e-mail: HollandsMaandblad@spabonneeservice.nl